



Twins Seven Seven, Ο ερπαστής των ψαριών, Νιγηρία 1989

Η εκκόλαψη του Θείου

Ζωολόγιο και μεγάλες μητέρες των παλαιολιθικών κυνηγών

Θα επιθυμούσαμε πολύ να γνωρίσουμε σε ποια στιγμή της εξέλιξης που οδήγησε στην εμφάνιση του *homo sapiens*, του οποίου αποτελούμε δείγμα (ξεκινώντας από τον Αιγυπτιοπίθηκο, αυτό το μικρό θηλαστικό, που δεν υπερέβαινε σε βάρος τα 5 ή 6 κιλά, και το οποίο ανακαλύφθηκε στο Fayoum της Αιγύπτου και είναι το πρώτο που ανήγγελε —από τόσο μακριά!— την κοινή προέλευση των τελευταίων πιθήκων και των ανθρώπων), εκδηλώθηκε το υπερφυσικό. Δεν έχουμε κανένα στοιχείο για τους Αυστραλανθρώπους. Για το επόμενο στάδιο —εκείνο των Αρχανθρώπων, δηλαδή των *homo erectus*, που δικαιούνται ήδη να ονομάζονται άνθρωποι— η κατάσταση είναι αμφίσημη όπως θα το δούμε, τουλάχιστον όσον αφορά το Σινάνθρωπο: οι ικανότητές του είναι ήδη σημαντικές και έχουμε, για παράδειγμα, σοβαρούς λόγους να του αποδώσουμε την κεφαλαιώδους σημασίας ανακάλυψη της φωτιάς. Βεβαίως δεν επιτρέπεται καμιά αμφιβολία για την ύπαρξη του υπερφυσικού από τη στιγμή που μπαίνουμε στην πρώτη από τις δύο διαδοχικές φάσεις του *homo sapiens*, τον άνθρωπο του Neandertal.

1. Η γένεση του φανταστικού

Αυτό το στάδιο μας δίνει τις πρώτες, αδιαμφισβήτητες μαρτυρίες για τις ιδεολογικές ανησυχίες μέσα στην ιστορία του ανθρώπινου είδους. Και είναι, κατά πρώτον, οι τάφοι του ανθρώπου του Neandertal που προσελκύουν την προσοχή μας.

Μια σημαντική συλλογή στοιχείων δείχνει τη φροντίδα με την οποία περιβαλλόταν το λείψανο, το οποίο θαβόταν προσεκτικά, μαζί με τα όπλα του, συνοδευόταν με τροφή και βαφόταν με κόκκινη ώχρα, σύμβολο του αίματος —ασφαλείς αποδείξεις όλα αυτά πίστης στη μεταθανάτια επιβίωση. Έτσι, στο Wadi el Mughara (Παλαιστίνη), τα λείψανα είναι τοποθετημένα μέσα σε τάφους σκαμμένους μέσα στα τοιχώματα του σπηλαίου και συνοδεύονται με τρόφιμα και εργαλεία από πυριτόλιθο. Στο Teshik-Task (Κεντρική Ασία), το λείψανο ενός παιδιού είναι τοποθετημένο σε έναν τάφο περιφραγμένο με πέτρινες πλάκες και

Ο Pierre Levêque είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Besançon.

Το παρόν κείμενο είναι απόσπασμα από το βιβλίο του με τίτλο *Bêtes, dieux et hommes* (Ζώα, θεοί και άνθρωποι), Éditions Mesidor, Paris 1985.

κέρατα τράγων. Στη Ferassie (Dordogne της Γαλλίας) οι τάφοι ενηλίκων προστατεύονται από ένα πέτρινο περίβλημα και ο τάφος ενός παιδιού είναι σκεπασμένος με μια πλάκα πάνω στην οποία είχαν χαραχτεί κυπέλλια φουντουκιών, ενώ δίπλα υπάρχει μια τάφος που περιείχε οστά και τέφρα ζώων.

Υπάρχουν ενδείξεις για ιεροτελεστίες σχετικές με τα κρανία. Κρανία της περιόδου του Neandertal, παλαιότερα ή πρόσφατα, φέρουν στη βάση τους μια τρύπα που χρησίμευε, χωρίς αμφιβολία, για την εξαγωγή του μυαλού. Στο Monte Circeo (στην ιταλική Λιγουρία) ένα κρανίο τρυπημένο κατ' αυτό τον τρόπο είναι τοποθετημένο στο κέντρο ενός κύκλου από πέτρες, και δείχνει πως υπήρχε η πίστη ότι ο νεκρός διέθετε μια ενέργεια που επιβιώνει μετά θάνατο και η οποία είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί —ή να εξουδετερωθεί, αν είναι επικίνδυνη— με τη βοήθεια ειδικών τελετουργικών πρακτικών. Η σύγκριση με αρχαϊκές κοινωνίες που επιβιώνουν ακόμη στις μέρες μας επιτρέπει, χωρίς αμφιβολία, να έχουμε πιο ακριβείς ερμηνείες: Στους κληγούς του Μπόρνεο ή της Μελανησίας, αυτός ο ακρωτηριασμός συνοδεύεται με την απορρόφηση του μυαλού του νεκρού από το μακρό το οποίο, μέσω αυτής της μετάληψης, αποκτά τη δύναμη του νεκρού.

Σύμφωνα με την άποψη ορισμένων μελετητών, αυτές οι πρακτικές ανάγονται στο στάδιο του Σινανθρώπου: Στον πασίγνωστο αρχαιολογικό χώρο του Chou-k'-ou-tien, κοντά στο Πεκόνο, τα κρανία των νεκρών είχαν αποσπαστεί από τα σώματα και συσσωρευτεί σε ένα σπήλαιο. Η μελέτη ενός απ' αυτά, το οποίο στάθηκε κατορθωτό να ανασταθεί, διαπίστωσε τον ίδιο ακρωτηριασμό. Αλλά αυτή η ανάλυση αμφισβητείται από ορισμένους επιστήμονες, και συγκεκριμένα από τον A. Leroi Gourhan.

Αυτή η λατρεία —χωρίς αμφιβολία κανιβαλική— του νεκρού προσάτη της ομάδας δεν είναι η μόνη εκδήλωση του υπερφυσικού στην περίοδο του Neandertal: Στα βάθη του σπηλαιού Basua (κοντά στη Savone της Λιγουρίας), στα 450 μέτρα βάθος από την είσοδο του σπηλαιού, ένας σταλαγμίτης, ακαθόριστα ζωόμορφος, χρησίμευσε σαν στόχος, στα πλαίσια μιας μαγικής τελετουργίας που συνίστατο στη ρίψη βόλων αργίλου. Μπορούμε να αναγνωρίσουμε εδώ την πρώτη εκδήλωση της υπερφυσικής διάστασης που αποδιδόταν στο ζώο. Θα έπρεπε μήπως να προσθέσουμε τη λατρεία της αρκούδας, που απεδίδετο επί μακρό χρονικό διάστημα στον άνθρωπο του Neandertal: Οι μαρτυρίες είναι αμφίσημες εκτός, πιθανώς, από ένα κρανίο αρκούδας που βρέθηκε μέσα σε ένα σπήλαιο στην Αυστρία και το οποίο φαίνεται, πράγματι, ότι είχε τοποθετηθεί εσκεμμένα σε μια κοιλότητα του τοιχώματος και αντιπροσώπευε, πιστεύεται, το ομόζυγο του ανθρώπινου κρανίου που βρέθηκε στο Monte Circeo, τοποθετημένο επίσης σε περίοπτη θέση, αν και κατά διαφορετικό τρόπο.

Συνολικά, ο φάκελος είναι αρκετά φτωχός: «Το κρανίο του Monte Circeo, μερικοί τάφοι, λίγη ώχρα, μερικές περιέργες πέτρες, συνιστούν το λεπτό φωτιστάρι αιθιότητας που περιβάλλει τους ανθρώπους του Neandertal». Όσο λεπτός κι αν είναι, όμως, έχει κεφαλαιώδη σημασία, διότι εμφανίζεται τη στιγμή που διακρίνουμε πολύ καλά στην παλαιοντολογία, ότι το μυαλό «πλησιάζει και φτάνει το σημερινό του επίπεδο», σύμφωνα με τα λόγια του A. Leroi Gourhan.

Αυτή η πρόοδος του μυαλού επιτρέπει στον άνθρωπο να πάρει καλύτερα στα χέρια του τη μοίρα του, αντιστεκόμενος στην «πρόκληση των παγετώνων του Würm» με μια ευρεία ανάπτυξη του σχεδιασμένου κληγίου, που χαρακτηρίζει την εποχή του Neandertal και ενι-

σχέι μια ομαδική οικονομία. Ο άνθρωπος ενσωματώνεται και συνειδητοποιείται περισσότερο στους κόλπους της κοινότητας όπου ζει, αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως απόγονο προγόνων οι οποίοι, κατά κάποιον τρόπο, παραμένουν ζωντανοί· αρχίζει να προβάλλει μέσα στο φανταστικό τα μεγάλα ζώα στα οποία αντιπαράθεται στη διάρκεια του κυνηγιού.

2. Η πρώτη εποίκηση του συμβολικού χώρου

Το 35.000 π.Χ. περίπου οι άνθρωποι του Neandertal εξαφανίστηκαν ολοκληρωτικά και επιβεβαιώνεται ο θρίαμβος του *homo sapiens sapiens* που, όπως όλοι σήμερα αναγνωρίζουν, δεν προέρχεται από τον άνθρωπο του Neandertal. Σε όλους τους τομείς διαπιστώνεται μια πρωτοφανής ανάπτυξη, η οποία έκανε ορισμένους να μιλήσουν για λογαριθμική πρόοδο στον τομέα της εξέλιξης της τεχνικής: κατασκευή κατοικιών, δούλεμα της πέτρας και των οστών για την κατασκευή εργαλείων, όπλων, κοσμημάτων, χρησιμοποίηση χρωματικών υλικών, εμφάνιση των πρώτων έργων εικαστικής τέχνης... Είναι η εξέλιξη του μηχανισμού του εγκεφάλου που εξηγεί αυτή την άνθιση και ειδικότερα η αύξηση του εγκεφαλικού φλοιού, που παίρνει όγκο και βάρος σε σχέση με τον «ερπο-εγκέφαλο» —κοινό σε όλες τις κατηγορίες των ανώτερων ζώων, από τα ερπετά και πάνω: μέσα σ' αυτό το φλοιό, έδρα της διάνοιας, των συνειρμικών συσχετισμών και της επικοινωνίας, πραγματοποιείται στο εξής μια μεγαλειώδης άνθιση της «άγριας σκέψης». Το μυαλό γίνεται, τότε, ένα ασίγητο εργαλείο παραγωγής: μνημονεύει και συνδυάζει τα μνημονεύόμενα στοιχεία, εφαρμόζοντας αναλογίες, αναλύοντας και μετασχηματίζοντας έτσι τις πραγματικότητες. «Αν υποθέσουμε ότι συνδετικά συστήματα επαρκώς αναπτυγμένα, όπως αυτά που χαρακτηρίζουν τους μετωπιαίους λοβούς στο ανθρώπινο είδος, είναι ικανά να ανασυνδυάσουν τα μνημονευόμενα στοιχεία με έναν τρόπο διαφορετικό από εκείνον μέσω του οποίου μας τα επέβαλε το περιβάλλον, το μυαλό μπορεί τότε να δημιουργήσει νέες δομές, τις δομές του φανταστικού» (Henri Laborit). Αυτή η ανάπτυξη, σε ένα επίπεδο χωρίς προηγούμενο, του ψυχισμού επιτρέπει επίσης στη γλώσσα να λειτουργήσει όχι μόνο για την επικοινωνία εντός και εκτός της ομάδας, αλλά, επιπλέον, και για την επεξεργασία συλλογισμών που επιτρέπουν απεριορίστες προόδους.

Οι θεμελιακές δραστηριότητες των ανθρώπων της ανώτερης παλαιολιθικής περιόδου — παραγωγών της τροφής και της ένδυσής τους — είναι το κυνήγι, το ψάρεμα και η συγκομιδή. Διεκπεραιώνονται από μικρές ομάδες, στις οποίες υπάρχει η τάση να πιστεύεται ότι επικρατούσε η ισότητα, υπό την καθοδήγηση των πρεσβυτέρων. Διατρέχοντας την κυνηγετική τους περιοχή καταδιώκοντας το θήραμα, είναι πολύ λιγότερο περιπλανώμενοι από ό,τι ορισμένοι φαντάζονταν. Έχουν μόνιμους καταυλισμούς, μεταξύ των οποίων κυκλοφορούν, βεβαίως, αλλά μέσα σε μια περίμετρο αρκετά περιορισμένη, ώστε να τους επιτρέπει να συγκεντρώνονται, τουλάχιστον μία φορά το χρόνο, σε ένα κεντρικό τέμενος, πράγμα που δεν ανταποκρίνεται και τόσο στις έτοιμες ιδέες περί «βαρβαρότητας» αυτών των «πρώτων ανθρώπων» που είναι, στην πραγματικότητα, τόσο κοντινοί, μέσα στο χρόνο, στους «τελευταίους ανθρώπους» που είμαστε εμείς...

Οι εικαστικές παραγωγές των κυνηγών

Εκείνο που γνωρίζουμε γι' αυτούς είναι, κατ' αρχήν, αυτό που μας εκθέτουν τα εικαστικά τους δημιουργήματα: ζωγραφιές και ανάγλυφα των σπηλαίων —γνωστά κυρίως στη Δυτική Ευρώπη, στο εσωτερικό της λεγόμενης γαλλο-κανταβρικής ζώνης και στην κεντρική και ανατολική, ως το Νείλο, Σαχάρα— καθώς και αμέτρητα αγαλματίδια από πέτρα ή οστά —που έφεραν στο φως οι εκσκαφές σε όλη την Ευρασία, από τον Ατλαντικό ως τον Ειρηνικό. Αλλά και άλλες περιοχές δίνουν ενδιαφέροντα στοιχεία που αρχίζουν να αξιοποιούνται καλύτερα, όπως για παράδειγμα η Αυστραλία και η αμερικανική ήπειρος.

Πολλές αντιφατικές —ή αλληλοσυμπληρούμενες— ερμηνείες αυτής της περίφημης συλλογής στοιχείων έχουν προταθεί: εκδήλωση παιχιδιστικής τέχνης για την τέχνη, μαγευτικές πρακτικές στην υπηρεσία του κυνηγού και της γονιμότητας, καταγραφή ενός θεολογικού φανταστικού... Πράγμα που δε μας εμποδίζει να ξαναπαιάσουμε το πρόβλημα που βρίσκεται στην πιο μύχια καρδιά της θρησκείας των ανθρώπων της λαξευτής πέτρας.

α. Οι ζωικές δυνάμεις

Στις αναπαραστάσεις των σπηλαίων είναι κυρίως τα ζώα που είναι παρόντα, σε τέτοιο βαθμό ώστε ο Μπογκαέφσκι να μιλάει για ένα πραγματικό «πανθήριον» («σύνολο άγριων θηρίων», λογοπαίγνιο-παράφραση του «πανθέου» - «συνόλου θεών»), όπου κυριαρχούν οι βίσονες και τα άλογα. Αυτή η κυριαρχία εξηγείται άνετα από τον τρόπο ζωής των παλαιολιθικών ανθρώπων, που οφείλουν στα μεγάλα ζώα τη βασική τροφή και την ένδυσή τους: Με αυτά βρίσκονται αντιμέτωποι στο κυνήγι, αυτά ενσαρκώνουν καλύτερα τις ζωντανές δυνάμεις του δάσους, της φύσης, ενώ τα φυτά είναι σχεδόν απόντα από το σπηλαιό.

Αυτές οι διαπιστώσεις, που έγιναν ουσιαστικά εξετάζοντας τις τεράστιες συλλογές στοιχείων της Δυτικής Ευρώπης, επαληθεύονται πλήρως από τις ζωγραφιές ή τα χαρακτικά των σπηλαίων της Σαχάρας και της κοιλάδας του Νείλου: φτιαγμένες σε περίοπτη θέση επί των κάθετων τοιχωμάτων ή σε προεξοχές, δηλαδή σε πολύ δύσβατα σημεία, δείχνουν τη μανιακή παρουσία των άγριων ζώων που εμφανίζονται έτσι σαν αντικείμενα πραγματικής λατρείας, υπογραμμισμένες τότε τότε από μια ολόκληρη συμβολική, όπως στον ιπποπόταμο με το δίσκο (περιέχοντα μια σπείρα, στοιχείο ιδιαίτερος πολυσήμαντο) στο μέτωπο, στο Djerat της Δυτικής Σαχάρας.

Η Αμερική αρχίζει επίσης να φέρνει στο φως στοιχεία που δεν ηχούν, στην ουσία, διαφορετικά και τα οποία έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι αρχίζουν από την εποχή των κυνηγών και συνεχίζουν κατά την ιστορική περίοδο των Ινδιάνων. Πολύαριθμα είναι τα ζώα που συνδέονται με κυνηγετικές τελετουργίες και εξακολουθούν να υπάρχουν μέχρι και τις φυλετικές κοινωνίες των Αμερ-ινδιάνων.

Η ανθρωπολογία δείχνει, τέλος, ευρύτερα ότι στις ακόμη επιβιώνουσες αρχαϊκές κοινωνίες, οι μεγάλες ζωικές δυνάμεις εξουσιάζουν το δάσος.

β. Οι μητέρες της γονιμότητας

Το ανθρώπινο στοιχείο, καθόλου αμελητέο δίπλα στα ζώα, αντιπροσωπεύεται από τη γυναίκα, που παίζει ένα ρόλο σημαντικό πάνω στα τοιχώματα των σπηλαίων. Όσο για τα

ειδώλια —ευρέως διαδεδομένα στην Ευρασία, από τα Πυρηναία ως τη λίμνη Βαϊκάλη— έχουν φόρμες βαριές, όπου τονίζεται ό,τι θυμίζει τη θηλυκότητα: στήθη υπερχειλίζοντα, αιδοία συχνά ανοιχτά ως τον ομφαλό τουλάχιστον, τεράστιοι γλουτοί. Ερμηνεύονται ως θεές-μητέρες, υπέρτατες δυνάμεις ζωής, υπεύθυνες για την αναπαραγωγή του ανθρώπινου και του ζωικού είδους. Άλλες υποθέσεις έχουν προταθεί σχετικά από τον P.J. Ucko, π.χ., ο οποίος δεν αποκλείει την πιθανότητα να ήταν παιχνίδια, ειδώλια μύησης των νέων ή όργανα μαγείας για τις γυναίκες που επιθυμούσαν να κάνουν παιδιά —υποθέσεις που μερικότερα μπορούν να ανταποκριθούν στην πραγματικότητα. Και όμως, το ζήτημα είναι μεγάλης σημασίας, διότι τα ειδώλια των θεών-μητέρων διαπερνούν τις περιόδους από την παλαιολιθική ως εκείνη των μετάλλων. Είναι, λοιπόν, μελετώντας τες μέσα στη μακρά διάρκεια που μπορούμε να κρίνουμε και, σ' αυτή την περίπτωση, είναι σαφές, μου φαίνεται, ότι αυτά τα αγαλμάτιδια αναπαριστούν τη Μεγάλη Θεά, Κυρία πριν απ' όλα των βασικών δυνάμεων της γονιμότητας.

Η άκρως ιδιάζουσα έμπνευση των καλλιτεχνών επιτρέπει, εξάλλου, να επιμείνουμε πάνω στην αξιόλογη ικανότητα αφαίρεσης, η οποία είναι ενδεικτική, κατά τον J. Hawkes, μιας πραγματικής εννοιολόγησης: «Όταν ο καλλιτέχνης αναπαρίστανε ζώα, προσπαθούσε να δώσει τη βασική μορφή και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα κάθε συγκεκριμένου είδους ζώων και κατάφευγε να χαράξει σχέδια ενός εκπληκτικού ρεαλισμού. Όταν το αντικείμενό του ήταν μια γυναικεία μορφή, με το ίδιο πνεύμα ακριβούς ρεαλισμού δεν επεδίωξε να αποδώσει το θηλυκό μιας ορισμένης φυλής, αλλά μάλλον την ιδέα της γυναίκας ως πηγής γονιμότητας».

Οι εργασίες του A. Leroi-Gourhan πάνω στη δυτική τέχνη αποσαφηνίζουν αυτή την αφαίρεση των γυναικείων μορφών: οι μαστοί και η κοιλιά συγκεντρώνονται μέσα σ' έναν κύκλο ως μέρη σημαντικά του σώματος της γυναίκας. Το κεφάλι, το πάνω μέρος του στήθους, οι κνήμες και τα πόδια μικραίνουν τόσο περισσότερο όσο απομακρύνονται από το κέντρο, έτσι ώστε το ειδώλιο να εγγράφεται μέσα σε ένα όρθιο.

Ενσάρκωση της αρχής της γονιμότητας, οι Μεγάλες Μητέρες έχουν τις πιο ευρείες δικαιοδοσίες. Θεωρούνται αφέντισσες του αποδοτικού κυνηγιού, προγόνισσες των ανθρώπινων γενών, προστάτιδες της κατοικίας (πολλά ειδώλια βρέθηκαν μέσα σε καταυλισμούς και ιδιαίτερα μέσα στα ορύγματα όπου φυλάσσονταν οι τροφές). Μια Μητέρα πολυλειτουργική —ας πούμε καλύτερα: μια μητέρα με συμπαντικές δικαιοδοσίες— φαίνεται πράγματι ότι άπλωνε την κυριαρχία της σε όλες τις πηγές ζωής και είχε την ευθύνη της αναπαραγωγής της φύσης και των ανθρώπινων ομάδων.

Είναι η καθοριστική σημασία των Μεγάλων Μητέρων θεών που προτρέπει σε μια μελέτη πιο ακριβή των σπηλαίων-τεμενών, για να προσπαθήσουμε να διακρίνουμε μήπως η γονιμότητα είχε μια θέση ανώτερη από εκείνη που της εξασφαλίζουν κάποιες γκαστροφωμένες φοράδες ή γκαστροφωμένες γυναίκες και μερικές σκηνές συνουσίας. Μια δομική ανάλυση του σπηλαίου, θεωρούμενου ως ένα σύνολο, επέτρεψε στον A. Leroi-Gourhan να καταλήξει σε δύο διαπιστώσεις:

— Τα σύμβολα τα οποία μπορούν να επιτύχουν μια μεγάλη αφαίρεση και τα οποία είναι επίσης μερικές φορές πολύ ρεαλιστικά, αναπαριστούν τα θηλυκά και αρσενικά γεννητικά όργανα, πράγμα που θέτει το σπήλαιο, το οποίο ως τέτοιο αποτελεί το ίδιο μητρικό κοιλότητα, κάτω από το σήμα του σεξουαλικού διπολισμού.

— Τα ζώα που αναπαριστούν πιο συχνά —βίσονες και άλογα— δεν είναι εναλλάξιμα, αλλά ενσωματώνουν τα μεν το θηλυκό φύλο, τα δε το αρσενικό.

Απ' όπου το συμπέρασμα του A. Leroi-Gourhan: «Καταλήγουμε, σε τελευταία (προσωρινή, εξάλλου) ανάλυση, στην ιδέα ότι οι παλαιολιθικοί αναπαρίσταναν μέσα στα σπήλαια τις δυο μεγάλες κατηγορίες ζωντανών όντων, τα αρσενικά και θηλυκά σύμβολα που ανταποκρίνονται σ' αυτές και τα σύμβολα του θανάτου που τρέφουν τους κυνηγούς. Στις κεντρικές ζώνες, το σύστημα εκφραζόταν μέσω ενός συννοθυλεύματος αρσενικών συμβόλων γύρω από τις κύριες θηλικές φιγούρες, ενώ στα άλλα μέρη του σπηλαιίου επικρατούσαν αποκλειστικά οι αρσενικές αναπαραστάσεις, συμπληρωματικές, καθώς φαίνεται, εκείνων της ίδιας της υπόγειας κοιλότητας που αποτελεί το σπήλαιο [ως αναπαράσταση της μητρικής κοιλότητας — σ.τ.μ.].

Αυτή η θέση αμφισβητήθηκε έντονα. Ο A. Laming-Emperaire αντέστρεψε, κατ' αρχήν, το συμβολισμό βίσονας-άλογο: Η γυναίκα κατείχε, υποθέτει, την κεντρική θέση, συμβολιζόμενη από το άλογο, ενώ το αρσενικό εικονιζόταν από το βίσονα. Από την άλλη μεριά, και σε ένα επίπεδο πιο γενικό, δημιουργούνται επιπλέον ερωτήματα: πώς είναι δυνατόν, ένα απ' αυτά τα δύο ζώα, ανεξαρτήτως του φύλου του, να συμβολίζει το ένα ή το άλλο φύλο ή, ακόμη, ένα ζευγάρι βίσονες, π.χ., να αναπαριστάνει αποκλειστικά τον άντρα ή αποκλειστικά τη γυναίκα;

Δεν υπάρχει, απεναντίας, καμιά βάσιμη αμφιβολία σχετικά με τα σεξουαλικά σύμβολα που ενσωματώνονται στο σπήλαιο και όλες τις σκηνές, εικονιζόμενες μέσα σε μια αληθινή μεταφυσική του σεξουαλικού διπολισμού. Οι σπηλαιογραφίες της Σαχάρας δείχνουν, επίσης, μια σπηλαιική τέχνη κυριαρχούμενη από τη γονιμότητα, αλλά με αναπαραστάσεις συχνά σαφώς διαφορετικές. Τα ιθυφαλλικά πρόσωπα είναι εδώ συνηθισμένα και επιδίδονται σε θηραματικές δραστηριότητες, χωρίς καμιά παρουσία γυναίκας και, σ' αυτή την περίπτωση, η σύση εμφανίζεται ως μια εκδήλωση της απαραίτητης στον κυνηγό ζωτικής ενέργειας.

Οι ανοιχτές γυναίκες είναι πολυάριθμες, μερικές φορές συνοδευόμενες από ένα φαλλό ή ένα μικρό άντρα σε στάση συνουσίας. Πολλές απεικονίσεις έχουν σχέση με τον κόσμο του κυνηγού: μια γυναίκα με κεφάλι αντιλόπης αγκαλιάζει έναν τεράστιο φαλλό, ένα άλογο συνουσιάζεται με μια γυναίκα μεγάλων διαστάσεων, μια γυναίκα φορώντας μια μάσκα με σηκωμένα αντιά συνουσιάζεται με έναν άντρα που είναι ντυμένος με ένα δέρμα ζώου... Υπάρχουν επίσης απεικονίσεις αιδοίων: Μια σύνθεση του Aubeig δείχνει ένα φαλλό και τέσσερα αιδοία, από τα οποία το πιο μεγάλο αφήνει να βγαίνει από μέσα του ένας μικρός άντρας, που φαίνεται να συμβολίζει την καταγωγή του ανθρώπινου είδους.

Οι σκηνές κτηνοβοσίας δεν είναι σπάνιες, δείχνοντας ανθρώπους συνουσιαζόμενους με διάφορα ζώα (ρινόκερους, βούβαλους, όνυχες, αντιλόπες, καμηλοπαρδάλεις). Οι συνυποδηλώσεις είναι συχνά άκρως σύνθετες: έτσι, σε μια σκηνή του Djeraf, ένας άντρας με κεφάλι, ένδυση και ουρά ζώου συνουσιάζεται με ένα ρινόκερο που φέρνει δίσκο στο μέτωπο. Το πέος του συνδέεται με το μάτι του ζώου μέσω μιας ελικοειδούς γραμμής, η οποία θεωρήθηκε ως αναπαράσταση της εκσπερμάτισης: η ζωτική ενέργεια του ανθρώπου θα επιβαλλόταν, έτσι, κατά τον πιο κυρίαρχο τρόπο στο ζώο.

Τέλος, στις αναπαραστάσεις που έρχονται από την αμερικανική ήπειρο τονίζεται επί-

μονα ό,τι έχει σχέση με τη γονιμότητα (συνουσίες, γκαστρωμένα θηλυκά ή θηλυκά που ανατρέφουν τα μικρά τους, σεξουαλικά σύμβολα...).

γ. Οι εξουσιαστές των ζώων

Δίπλα στις Μεγάλες Θεές, η παλαιολιθική τέχνη δείχνει έναν εξουσιαστή των ζώων, θεό του δάσους και του κυνηγιού και, ταυτόχρονα, θεό του ουρανού, μορφή σύνθετη, που είναι δυνατό να ανασυσταθεί με βάση πολυάριθμες εθνολογικές αναλογίες. Αναπαρίσταται, στο σπήλαιο των Τριών Αδελφών (Ariege, Γαλλία), από την πασίγνωστη εικόνα η οποία ερμηνεύτηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα απεικονίζουσα ένα μασκοφορεμένο μάγο: στην πραγματικότητα, πρόκειται για ένα θεό ανθρωπόμορφο και ζωόμορφο ταυτόχρονα, ομόλογο του θεού της θάλασσας των Μελανησίων —ο οποίος είναι επίσης σύνθετος. Σ' αυτόν είναι, χωρίς αμφιβολία, αφιερωμένη η ανακαλυφθείσα στη La Rocine πλακέτα, η οποία, όταν περιστρέφεται, παράγει θόρυβο που μοιάζει με τη βροντή του κεραυνού και μοιάζει πολύ με τα όργανα που χρησιμοποιούνται στην Αυστραλία για τη μύηση των νέων. Αυτός ο σύνθετος και πολύ λειτουργικός θεός είναι ενδεικτικός των πολλαπλών αναλογιών που αποκατέστησαν οι παλαιολιθικοί ανάμεσα στις διάφορες δυνάμεις της φύσης.

Κυνήγι, γονιμότητα, άστρα

Οι άνθρωποι της παλαιολιθικής περιόδου αντιλαμβάνονται τις δυνάμεις της φύσης υπό την τριπλή μορφή των μεγάλων ζώων, επικίνδυνων και τροφοφόρων κατ' εικόνα εκείνων που κατοικούν την περιοχή του κυνηγιού, των μεγάλων θεών εξουσιαστριών της συμπαντικής γονιμότητας (και άρα εγγλητριών του πολλαπλασιασμού των θηραμάτων και της αναπαραγωγής του ανθρώπινου είδους) και του κυνηγιού (άρα εφοδιαστριών τροφής που εξασφαλίζει τη βιολογική επιβίωση της ομάδας) και του εξουσιαστή των ζώων/θεού του ουρανού.

Μπορούμε, πιστεύω, να ξεπεράσουμε ευρέως το σκεπτικισμό του A. Laming-Emperaire, ο οποίος έγραφε: «Μια μόνη βεβαιότητα υπάρχει, εκείνη της σχέσης ανάμεσα στη γυναίκα και στα ζώα». Ζώα, μητέρες γονιμότητας, εξουσιαστές των ζώων, συνιστούν μια συμπαγή ενότητα, μια δομή στα πλαίσια της οποίας επιτελείται μια αλυσιδωτή αλληλεπίδραση δυνάμεων που εξασφαλίζουν, μέσα στη φαντασία, την αναπαραγωγή της κοινωνίας, δυνάμεων της ζωτικής ορμής που ο άνθρωπος συλλαμβάνει και καθιστά περισσότερο παρούσες αναπαραστάτων τις. Ας σημειώσουμε, ιδιαίτερα μέσα στη δυτική τέχνη, τη σημασία των μεγάλων γυναικών θεών, απολύτως ανθρωπομορφοποιημένων, που προσδέονται το κυνήγι στο υπερφυσικό: έχουν ήδη τα χαρακτηριστικά εκείνων των εξουσιαστριών ζώων που είναι διαρκώς παρούσες από τη νεολιθική περίοδο ως την κλασική Ελλάδα, διπλά εξουσιαστριες, αφού εμφανισούν στα ζώα τη γενετήσια ορμή και, ταυτόχρονα, τα προσφέρουν στη λόγηση των κυνηγών. Απ' όπου και ο αμφίσημος χαρακτήρας τους ως θεοτήτων: ζηλότυπα προστάτιδων των ζώων, αλλά επίσης κυνηγητριών. Χαρακτήρας που μένει τόσο καθαρός μέχρι την Αρτέμιδα των Ελλήνων. Μαρτυρούν γι' αυτή την αλληλοσύνδεση που η «άγρια σκέψη» υφαίνει ανάμεσα σε πραγματικότητες οι οποίες μας εμφανίζονται ως ξεχωριστές, δύο τύποι στοιχείων μέσα στην τέχνη των σπηλαίων της Δύσης (είδαμε, όμως, ανάλογες

αναπαραστάσεις και στην τέχνη των κυνηγών της Σαχάρας-Νείλου). Από τη μια μεριά έχουμε υβριδικά όντα κατά το ήμισυ άνθρωπος, κατά το ήμισυ ζώο ή πτηνά, όπως αυτοί οι άνθρωποι-πτηνά που βρίσκονται πάντα σε δύσκολες καταστάσεις. Από την άλλη μεριά έχουμε σαρκικές ενώσεις ανάμεσα στη Μεγάλη Θεά και κάποιο ζώο που αφήνουν να διαφαινούνται διάφορες σκηνές, εκ των οποίων καμιά δεν είναι ρεαλιστική. Από την αρχή της παραστατικής τέχνης, παλιές χαραγμένες πλάκες της Ferrassie και του καταφυγίου Celier (Dordogne) δείχνουν ζώα που γειτονεύουν με αιδοία. Οι σκηνές ζώων με γυναίκες είναι πολυάριθμες (το ζώο είναι, στις περισσότερες περιπτώσεις, βίσωνα και κάποτε ένα άλογο ή ένα μαμούθ). Από τις πιο σημαντικές είναι ένα χαρακτηριστικό σε κόκαλο της Laugerie-Basse (Dordogne), που εικονίζει το πίσω μέρος ενός ταύρου πάνω από μια γυναίκα γυμνή, έγκυο και ξαπλωμένη στο χώμα απλώνοντας το χέρι σε μια χειρονομία ικεσίας, ή ένα έκτυπο ανάγλυφο του σπηλαιού της Madeleine (Dordogne) που αναπαριστά μια γυναίκα με ένα βίσωνα στα πόδια της: πρώτες μνείες —καθαρά υπονοητικές— εναγκαλισμών μιας Μεγάλης Μητέρας κι ενός κερασφόρου ζώου-θεού, των οποίων η νεολιθική εποχή θα μας προσφέρει τόσα παραδείγματα.

Όλα επιτρέπουν, εξάλλου, να σκεφτούμε ότι αποκαταστάθηκαν πολλές σχέσεις ισοδυναμίας ανάμεσα στο κυνήγι και τη συνουσία —και τα δύο πράξεις γενεσιουργές ζωής για το ανθρώπινο είδος. Η δυτική τέχνη παίζει ταυτίζοντας τη σαγκάια με το φαλλό και την πλήρη με το αιδόιο: οι πληγές που προκαλούνταν στα ζώα είναι ανοιχτά αιδοία, και αυτά τα γυναικεία χαρακτηριστικά σημεία συνδέονται με ανάλογα αντρικά. Ορισμένα στοιχεία είναι ιδιαίτερος εύλωττα, όπως η μισοστρόγγυλη μπαγκέτα της Madeleine (Dordogne) και το τρυπημένο ραβδί του σπηλαιού του Massat (Ariege): ένα κεφάλι αρκούδας συνοδεύεται, στην πρώτη, από ένα φαλλό και ένα αιδόιο, ενώ στο δεύτερο απεικονίζονται οι σχηματοποιημένες αιτών των δύο οργάνων, ήτοι ένα αγκαθωτό σχήμα και ένα ωοειδές. Στη Σαχάρα, η στύση πολλών κυνηγών είναι σαν το συμπλήρωμα του οπλισμού τους ή δείγμα της επιθετικότητάς τους. Ο Α. Okladnikov σημειώνει ότι στη Σιβηρία «το ζώο και η γυναίκα είναι, σύμφωνα με τους νόμους της πρωτόγονης λογικής, εταίροι και το σήμα του κυνηγιού συνδέεται με εκείνο του έρωτα».

Θα περιορίζαμε το μέγεθος του φανταστικού στους παλαιολιθικούς αν περιοριζόμαστε μόνο στα ζώα, τη Μεγάλη Θεά και τον εξουσιαστή των ζώων, προστάτες του ανθρώπου στο παρόν και εγγυητές του μέλλοντός του. Ο Α. Marshack έδειξε ότι η σκέψη τους εγγράφεται μέσα στο χρόνο: Στις ράβδους των αρχηγών μπορούμε να διαβάσουμε σεληνιακά ημερολόγια: οι γιορτές ανανέωσης της φύσης —σε ανταπόκριση, πιθανώς, με την έναρξη της κυνηγετικής περιόδου— εντάσσονται σε μια πραγματική τελετουργική συνέχεια. Η σελήνη παίζει ένα ρόλο σημαντικό, σε άμεση σύνδεση με τη γονιμότητα της θεάς: η έγκυος Μεγάλη Μητέρα του ανάγλυφου του Lausel (Dordogne) κρατάει στο δεξί της χέρι ένα κέρασ, πάνω στο οποίο είναι χαραγμένα δεκατρία σημεία —οι δεκατρείς σεληνιακοί μήνες του ηλιακού έτους: $13 \times 28 = 364$ — η θεά που είναι κάτω από τον ταύρο, στη Laugerie-Basse, απεικονίζεται επίσης σε σχέση με ένα κερασφόρο ζώο. Πρόκειται, πιθανότητα, για προγονισσες των θεών-σεληνών της νεολιθικής εποχής, πάρεδρες του ταύρου, που είναι ο θεός του ουρανού, ο ήλιος. Έχουμε δει, εξάλλου, ότι ο εξουσιαστής των ζώων μπορεί να θεωρείται κάτοχος μιας ουράνιας δύναμης. Είναι, μήπως, ο σύντροφος μιας Μητέρας μέσα στην

ιερή ένωση (ιερογαμία); Τίποτε δεν επιτρέπει να το πούμε, αν όχι το ότι με τα ελάφινα κέρατά του εμφανίζεται, πράγματι, σαν ένας «κερασφόρος θεός», όπως τον ονόμαζε ο αβάς Breuil.

Αλλά δεν πρέπει να αφεθούμε να παρασυρθούμε στο δρόμο των ανεξέλεγκτων υποθέσεων. Εκείνο που φαίνεται βέβαιο, εν πάση περιπτώσει, είναι ότι η Μεγάλη Θεά και ο Εξουσιαστής των ζώων είναι επίσης ουράνιες δυνάμεις, σε συνδυασμό με τα άστρα που μετρούν το χρόνο. Η διάδοση ενός σχήματος με μορφή ακτινωτού δίσκου μαρτυρεί, μάλλον, σ' αυτές τις συνθήκες, τη σημασία της ηλιακής λατρείας.

Μπορεί να μετρήσει κανείς την απόσταση που μας χωρίζει από τις θέσεις του R. Petrazzoni, ο οποίος διέκρινε τρία στάδια στις αντιλήψεις που η ανθρωπότητα σχημάτισε διαδοχικά σχετικά με το «Υπέρτατο ον» (διατύπωση που εκπλήσσει): το στάδιο του Εξουσιαστή των ζώων, της εποχής των κυνηγών, το στάδιο του Ουράνιου Πατρός των κτηνοτρόφων κι εκείνο της Γης-Μητέρας των γεωργών. Στην πραγματικότητα, αυτές οι τρεις δυνάμεις υπάρχουν από την παλαιολιθική εποχή, αλλά με μια αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία της Μεγάλης Θεάς της γονιμότητας και του κυνηγιού.

3. Τελετουργίες και μύθοι των ορδών των κυνηγών

Οι φανταστικές αναπαραστάσεις, μέσω των οποίων οι κυνηγοί διαβάζουν τις σχέσεις τους με τη φύση, νομίζουμε ότι, έτσι, αποσαφηνίζονται: πρόκειται για ένα σύνολο δυνάμεων, εξουσιαστριών του κυνηγιού και της αναπαραγωγής, που κυριαρχεί στον καθημερινό κόσμο και τον εξηγεί. Πώς εκφράζονται αυτές οι ομαδικές αξίες στο επίπεδο των τελετουργιών και των δοξασιών που αφορούν τους νεκρούς, στο επίπεδο των λειτουργιών που γίνονται στα τεμένη, στο επίπεδο των μύθων που συνδέουν το κοσμικό με το ιερό, το παρόν με το παρελθόν;

Αυτά είναι τα ερωτήματα που τίθενται σ' εμάς τώρα.

Νεκροί και πρόγονοι

Η πίστη στη μεταθανάτια επιβίωση, που επισημάνθηκε ήδη στην εποχή του Neandertal, εξακολουθεί να επιβεβαιώνεται επαρκώς από τις πρακτικές ενταφιασμού: Ο νεκρός, τοποθετούμενος, κατά τα άλλα, σε στάσεις πολύ πιο ποικίλες από πριν, ενταφιάζεται σ' έναν τάφο (συνήα μέσα σε σπήλαιο ή κατοικία) προστατευόμενος από πλάκες και εφοδιασμένος με τρόφιμα, όπλα, ενδύματα ή και κοσμήματα. Συνήατα πασπαλιέται με ώχρα. Τα κέρατα και οι χαυλιόδοντες μεγάλων ζώων που βρίσκουμε μέσα στους τάφους εντάσσονται μέσα στη νεαντερταλική παράδοση τάφων παιδιών πλαισιωμένων με κέρατα μικρών τρώγων, που έχουμε ήδη επισημάνει. Πρόκειται για συμβολισμό της ζωτικής δύναμης, με αναφορά στη Μεγάλη Θεά, που βλέπουμε πάνω στο προαναφερθέν ανάγλυφο του Lausiel, η οποία κρατάει ένα κέρατο, σύμβολο χωρίς αμφιβολία της ιερής ένωσης, της ιερογαμίας, που εξασφαλίζει έτσι την άμεση προστασία της επί του νεκρού. Μπορούμε να τα ερμηνεύσουμε, εν πάση περιπτώσει, ως τις πρώτες μαρτυρίες για τα «κέρατα καθαρής ζωής» τα οποία, στους κατοπινούς μεσογειακούς πολιτισμούς, καθαγιάζουν τους τόπους ή τα όντα.

Οι νεκροί γίνονται, λοιπόν, πρόγονοι, χωρίς αμφιβολία προστάτες μάλλον παρά επικίνδυνοι, πολλώ μάλλον αφού ενταφιάζονται στο εσωτερικό της κατοικίας. Τα αγαλματίδια αρσενικών που ανακαλύφθηκαν είναι, πιθανώς, ομοιώματα προγόνων. Οι νεκροί ενσωματώνονται, έτσι, στον κόσμο των δυνάμεων, χωρίς ο θάνατος να τους αποκλείει από την ομάδα στην οποία παραμένουν ενωμένοι μέσα σε μια συνέχεια. Αν διατηρούν μια τέτοια ζωτική δύναμη, αυτό οφείλεται, χωρίς αμφιβολία, στο γεγονός ότι αυτή η συνέχεια φτάνει ως τους αρχαίους προγόνους της γενιάς, τη Μεγάλη Μητέρα και τα τοτεμικά ζώα.

Η σύγκριση με τις σημερινές πρωτόγονες κοινωνίες επιτρέπει, πράγματι, στον τοτεμισμό —παρά το διαφορεόμενο της έννοιας— να συγκροτήσει ένα ερμηνευτικό σύστημα ευρέως κατάλληλο για την ανάλυση των παλαιολιθικών κοινωνιών. Συναντούμε την απεικόνιση τοτεμικών πρακτικών σε αναπαραστάσεις όπως εκείνη του Raymondén (Dordogne) —άντρες παραταγμένοι από τη μια και την άλλη μεριά ενός τεμαχισμένου βίσονα να επιτελούν ένα τελετουργικό γεύμα— ή εκείνη της Madeleine (Dordogne) —λιτανεία που κατευθύνεται προς ένα γιγαντιαίο ομοίωμα βίσονα. Τα χαραγμένα σύμβολα της Ferrassie (Dordogne), τα ζωγραφισμένα βότσαλα ορισμένων άλλων παλαιολιθικών χώρων, που μοιάζουν με τις *Churingas* των Αυστραλών που διατηρούνται σε σπήλαια, τα οποία θεωρούνται ως «οι κατοικίες των πνευμάτων, σύμβολα της ένωσης των θεϊκών, ζωικών και ανθρώπινων στοιχείων του τοτέμ... και όπου τα πνεύματα περιμένουν την επανενσάρκωση μέσα στην αγκαλιά της μητέρας της ανθρωπότητας, επανενσάρκωση που αποτελεί επίσης μέρος της αέναης ανανέωσης του τοτέμ». Ο περίπλους των πνευμάτων, που επανέρχονται ανάμεσα στους ζωντανούς μέσω περίπλοκων περιπλανήσεων, συμβολίζεται από ορισμένες σπηλαιϊκές αναπαραστάσεις αφηρημένες (ιδιαίτερα απ' αυτά τα μακριά στοιχειδή σχήματα που ονομάστηκαν «μακαρόνια») και από τους λαβυρίνθους ορισμένων υπόγειων συνόλων.

Προς μια αρκετά γειτονική κατεύθυνση τείνουν οι τελευταίες εργασίες του A. Laming-Emperaire, ο οποίος, αποστασιοποιημένος εσκεμμένα από τις πρώτες του έρευνες πάνω στη συμβολική ταύρου-βίσονα, αναζητεί μέσα στο ζωολόγιο την άμεση καταγραφή των σχέσεων καταγωγής: θα μπορούσαμε να διαβάσουμε σ' αυτό τις ανταλλαγές νεανίδων μεταξύ γειτονικών ομάδων, υπό την προστασία των προγόνων των γενών. Υπόθεση την οποία θεωρώ περιοριστική της πλούσιας φανταστικής πραγματικότητας που μαντεύουμε κάτω απ' όλες αυτές τις αναπαραστάσεις.

Τεμένη και κοινοτικές τελετουργίες

Η κοινωνική πραγματικότητα, η πιο σημαντική των παλαιολιθικών, φαίνεται να ήταν η ύπαρξη των κοινοτικών τεμενών που χρησιμεύουν ως βάση της κοινωνικής ενσωμάτωσης και αποδεικνύουν ότι, πολύ πιο πριν από την εμφάνιση των χωριών, η ανθρώπινη ομάδα συνδέεται στενά με ένα χώρο ο οποίος είναι στην προκειμένη περίπτωση η περιοχή του κυνηγιού και της συγκομιδής. Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα κλειδί: ποιες τελετουργίες γίνονταν μέσα σ' αυτά τα τεμένη των πλούσιως διακοσμημένων μεγάλων σπηλαίων ή στους άλλους ιερούς χώρους των λιγότερο αναπτυγμένων, όσον αφορά τη δημιουργία ιερών ζωνών, παλαιολιθικών;

Υπάρχουν εκεί αναπαραστάσεις χορών γυναικών, όπως εκείνη του Cogue (Ισπανία, επαρχία της Lerida), όπου έντεκα γυναίκες, τοποθετημένες ανά δύο (εκτός μίας απ' αυτές) και ενδεδυμένες με μακριές ρόμπες, περιβάλλουν ένα μικρόσωμο άντρα. Το γεγονός ότι η εικόνα ξαναζωγραφίστηκε πολλές φορές αποδεικνύει τον περιοδικό χαρακτήρα του εορτασμού. Στις σπηλαιογραφίες της Σαχάρας βλέπουμε ευθύγραμμους χορούς, συχνά πολύ ζωηρούς, ανδρών και γυναικών, που φορούν πολλές φορές μάσκες και ψεύτικες ουρές ή κραδαίνουν μίσχους ή άλλες που φορούν κουδουνάκια στους αστραγάλους (συνήθεια ευρέως διαδεδομένη στους Ινδιάνους της Αμερικής, όπου τα κουδουνάκια συμβολίζουν τα ζώα). Αυτοί οι χοροί θα γνωρίσουν μια μακρόχρονη πρακτική στη Σαχάρα και ερμηνεύονται ως σκηνές μαγείας γονιμότητας, πιθανώς μιμήσεις χορών ζώων.

Η ύπαρξη θυσιών είναι αναμφισβήτητη: δεκαεφτά ελαφίνες, π.χ., είναι θαμμένες μέσα στη λίμνη που βρίσκεται κοντά στο καταφύγιο των κνηγών του Meindorf (Αμβούργο). Τα χαρακτηριστικά του σπηλαίου της Addaura (Παλέρμο) μαρτυρούν για την πρακτική της ανθρωποθυσίας.

Το τέμενος μαγδαλήνιας εποχής (τέλος της παλαιολιθικής) που ανακαλύφθηκε πρόσφατα στην Ισπανία, μέσα στο σπήλαιο του El Juvo (κοντά στο Σανταντέρ), προσφέρει σημαντικές ενδείξεις. Μια μεγάλη πέτρινη κεφαλή με μορφή μισο-ανθρώπινη και μισο-ζωική βρέθηκε μπροστά στο σπήλαιο (το πρώτο άγαλμα —λατρείας;— που βρέθηκε σε τέμενος), ενώ μέσα στο σπήλαιο υπάρχει μια τεράστια πέτρα ενός τόνου βάρους, περιτριγυρισμένη από μια τάφρο απ' όπου ανασύρθηκαν αιχμές βελών ή πέτρινα εργαλεία και οστά ζώων που δείχνουν ότι γίνονταν εκεί θυσίες.

Η σπουδαιότητα των μαγικών τελετών δεν πρέπει να υποτιμάται. Η σπηλαιική τέχνη αυτή καθαυτή είναι (έστω κι αν δεν είναι μόνο αυτό) μια πράξη συμπαθητικής μαγείας, θεμελιωμένη πάνω στην πεποίθηση ότι η αναπαράσταση καθιστά το αναπαραστώμενο ον ευάλωτο. Μαγεία κνηγιού, κατ' αρχήν· εξού και όλα αυτά τα ζώα με βέλη και δόρατα κωφωμένα πάνω τους, όπως ο Βίσοντας του Niaux (Ariege) ή η αρκούδα του Montespan (Haute-Garonne). Αλλά, επίσης, και μαγεία γονιμότητας· εξού και όλες αυτές οι έργνες γυναίκες ή θηλυκά ζώα.

Ένα ζήτημα που συζητιέται πολύ είναι αυτό της χρησιμοποίησης των σπηλαιικών τεμενών για την εκτέλεση τελετών μύησης των νέων. Αν και η ύπαρξη τέτοιων τελετών πρέπει να θεωρείται πολύ πιθανή, δε βρέθηκαν ίχνη τελεμάτων παιδιών πάνω στην άργιλο των σπηλαίων που θα μπορούσαν να την αποδείξουν σαφώς. Υπάρχουν όμως ορισμένα στοιχεία άκρως ενδεικτικά της επιπαλαιολιθικής εποχής (δηλαδή του περάσματος από την παλαιολιθική στη νεολιθική), τα οποία ενισχύουν αυτή τη θέση.

Έτσι, σε κεφαλές που βρέθηκαν στη βορειοδυτική Αφρική λείπουν οι κοπτήρες της άνω γνάθου. Η μελέτη επιβεβαίωσε ότι η εξαγωγή τους γινόταν στην ηλικία 14 με 16 ετών. Είναι βέβαιο ότι πρόκειτο για μια τελετή περάσματος ανήλικων των δύο φύλων στην ομάδα των ενηλίκων. Μπορούμε, άλλωστε, να παρακολοθήσουμε την εξέλιξη του εθίμου στη βορειοδυτική Αφρική ως τη νεολιθική εποχή: Οι ακρωτηριασμοί επεκτείνονται στη συνέχεια και στις δύο γνάθους, αλλά περιορίζονται στο εξής μόνο στις κοπέλες, πράγμα που δείχνει μια αποφασιστική αλλαγή με τον καιρό των σχέσεων ανάμεσα στα δύο φύλλα στο εσωτερικό της κοινότητας. Όλα αυτά τα στοιχεία βρέθηκαν σε μια περιορισμένη και συγκεκριμένη ζώ-

νη, όπου όμως η ξηρασία του κλίματος εξασφαλίζει μια καλή διατήρηση των οστών, πράγμα που δε συναντάται παντού.

Οι σπηλαιικές μαρτυρίες της Σαχάρας-Νείλου δεν είναι χωρίς ενδιαφέρον σχετικά με αυτό το ζήτημα. Η ύπαρξη συγκεντρωμένων σημαντικών χαρακτηριστικών σε ορισμένους εξέχοντες χώρους επιτρέπει να αναγνωρίσουμε ότι υπήρχαν εστίες-κέντρα λατρείας κοινοτήτων, οι οποίες στην καθημερινή τους ζωή ήταν διασκορπισμένες, αλλά συγκεντρώνονταν με την ευκαιρία τελετουργιών μύησης που επέτρεπαν στους νέους να μάθουν τις τεχνικές του κυνηγιού και να ενσωματωθούν στην ομάδα των ενηλίκων. Μια σύνθεση του Akakous δείχνει δυο άντρες που φορούν μάσκες εικονίζουσες κεφάλι αντιλόπης και οι οποίοι ωθούν έναν ανήλικο προς μια γυμνή θεά ή ιέρεια.

Οι πρώτοι μύθοι

Ένα θεολογικό και εθιμοτυπικό σύνολο μιας τέτοιας έκτασης συνοδεύεται, μήπως, από μύθους; Είναι ένα ερώτημα αναπόφευκτο, στο οποίο όμως δεν μπορούμε να απαντήσουμε παρά αναδρομικά, ξεκινώντας από πολύ πιο μεταγενέστερες περιόδους, όπου υπάρχουν επαληθεύσεις της ύπαρξης τέτοιων μύθων. Νομίζω ότι μπορούμε να διακρίνουμε δύο επίπεδα.

Η πρόσδεση των προγόνων στις φυσικές δυνάμεις προϋποθέτει μύθους καταγωγής που να συνδέουν το ανθρώπινο είδος με το σύνολο των δυνάμεων της φύσης και να αναφέρονται σε ένα γενετήσιο χρόνο —μητρικό θα λέγαμε— αφού όλα βγαίνουν απ' αυτόν διαφοροποιούμενα. Είναι σ' αυτό το σημείο που ο αναδρομικός συλλογισμός προσφέρει κάποια βοήθεια. Αφ' ενός η Ανθρωπολογία αποκαλύπτει στους αρχαίους πληθυσμούς την πίστη σε πρωταρχικά όντα που δημιούργησαν όλα τα πράγματα και την τάξη που τα διέπει και θέτουν τέρμα στους πρωταρχικούς χρόνους, όπως είναι τα *dema* της Νέας Γουινέας, τα οποία παίζουν ένα μεγάλο ρόλο στην ανάδυση των θεϊκών μορφών του πολυθεϊσμού. Αφ' ετέρου, πολυάριθμες εθνολογικές προσεγγίσεις επιτρέπουν να πούμε ότι ο Εξουσιαστής των ζώων/θεός του ουρανού εθεωρείτο ένας δημιουργός. Τέλος, η ανάλυση των άμεσα προερχόμενων από τη νεολιθική εποχή μύθων μας οδηγεί στη διαπίστωση της σπουδαιότητας των γενετήσιων μύθων, οι οποίοι αναπτύσσουν μια ιστορία του κόσμου ξεκινώντας από ένα μητρικό χρόνο όπου το σύμπαν αναδύεται μέσα από το μηδέν. Υποστηρίχτηκε, δικαιολογημένα, η υπόθεση ότι ορισμένοι πολύ παλιοί μύθοι (πρωταρχικό νερό, δημιουργία του ουρανού και της γης από τη διάσπαση ενός αρχικού ενιαίου συνόλου), που επαληθεύτηκαν τόσο στην Αμερική όσο και στην Ευρασία και την Αφρική, είναι προγενέστεροι της εγκατάστασης στην Αμερική πληθυσμών ερχόμενων από την Ασία: Γεγονός του οποίου η ημερομηνία είναι πολύ συζητήσιμη, αλλά που τοποθετείται, εν πάση περιπτώσει, στην παλαιολιθική εποχή.

Όσο για τις ερωτικές περιπτώξεις της Μεγάλης Μητέρας, μπορούν άνετα να βρουν τη θέση τους μέσα στους ιερογαμικούς μύθους, σε συνδυασμό με την ετήσια ανανέωση της φύσης, όποια και αν ήταν η ακριβής τους μορφή (π.χ., σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, περιπτώξεις της θεάς Σελήνης με το θεό Ταύρο-Ήλιο).

Συνολικά, η πολυπλοκότητα των σπηλαιικών αναπαραστάσεων είναι τέτοια, ώστε να

επιβάλλει την ιδέα της αναζήτησης σ' αυτές —τουλάχιστον ως στοιχείου μιας συνολικής ερμηνείας— μύθων που ταξινομούν το υπερφυσικό. Αλλά, σε πολλές περιπτώσεις, η ερμηνεία δυσκολεύεται από την απουσία μεταγενέστερης παράδοσης που να παρέχει τα στοιχεία της εξήγησης. Ένα παράδειγμα επιτρέπει να δούμε το μηχανισμό αυτής της δυσκολίας: το δανείζομαι από τη μεγάλη σπηλαιογραφία του Tassili —νεολιθικής εποχής, είναι αλήθεια, αλλά που διατηρεί πολλά στοιχεία παλαιολιθικής τέχνης— που αναπαριστά ένα σύμπλεγμα φοβερής πολυπλοκότητας, του οποίου τα βόδια αποτελούν το πιο σημαντικό στοιχείο. Η σύγκριση με την προφορική παράδοση των Peul (σύγχρονες αφρικανικές φυλές) επιτρέπει να δούμε σ' αυτό την εικονογραφημένη αφήγηση της ετήσιας εθιμοτυπίας του Iotogí, με την οποία γιορτάζεται στον Άνω Νίγηρα η εξημέρωση των βοδιών, λαμβάνοντας υπόψη το ρυθμό του σεληνιακού μήνα των 28 ημερών και της σχετικής θέσης των 28 άστρων που ορίζουν τη διαδοχή τους. Αν δε γινόταν η προσέγγιση ανάμεσα στη σπηλαιογραφία και την προφορική παράδοση, η βαθύτερη έννοια της σπηλαιογραφίας —ένας γενετήσιος μύθος για μια θεμελιακής σημασίας δραστηριότητα— θα μας είχε διαφύγει εντελώς. Και, πράγματι, η ερμηνεία δεν έγινε δυνατή παρά χάρη στη δημοσίευση αφηγήσεων σχετικών με τη μύηση του αρχιψόσκου Peul και την ενθρόνισή του στη θέση του Silatigi' αυτού που κατέχει την πρωταρχική γνώση των ποιμενικών ζητημάτων και των μυστηρίων της σαβάνας.

4. Η ισχυρή δομή του διπλού υπερφυσικού

Η αλληλουχία των δυνάμεων

Εκείνο που οι κινητοί της παλαιολιθικής εποχής διακρίνουν μέσα στον κόσμο του δάσους είναι δυνάμεις πολύμορφες: Ζώα, Μητέρες, Εξουσιαστές ζώων, άστρα, πνεύματα προγόνων... Έτσι το σύνολο των φυσικών όντων αποκτάει ζωή, υπερφυσικοποιείται. Ο κόσμος κατοικείται από διάχυτες δυνάμεις, ενυπάρχουσες, ελάχιστα προσωποποιημένες, κάτι περισσότερο από απρόσωπες, που βρίσκουν έδαφος μέσα στην αισθητή φύση —δυνάμεις που αποκαλούμε νομιναλιστικές (από το λατινικό Numen = δραστήρια δύναμη, θεότητα)— και τις οποίες συναντούμε σε όλες τις αναπτυσσόμενες θρησκείες των μεταγενέστερων εποχών. Αυτές οι δυνάμεις, τις οποίες, εξάλλου, η ανθρωπολογία ανακαλύπτει σε όλες τις κοινωνίες που παρέμειναν αρχαϊκές, αποτελούν την πρώτη μορφή υπερφυσικοποίησης του κόσμου: είναι αυτές, για παράδειγμα, που φαίνεται να δρουν στις νεκρώσιμες τελετουργίες των ανθρώπων του Neandertal. Αλλά η πρόοδος της σκέψης και της ικανότητας αφαίρεσης της ομάδας —εκθεμιμένης στις τρομακτικές αντιφάσεις μιας αβέβαιης ύπαρξης— επιφέρουν την ενσάρκωση του υπερφυσικού μέσα σε όντα προικισμένα με την ίδια ζωτική ενέργεια, αλλά πιο προσωποποιημένα, όπως οι θεοί-ζώα ή οι Μεγάλες Θεές: Μέσα από έναν πολυδυναμισμό αναδύεται, λοιπόν, ένας πολιθεϊσμός που τείνει στην εννοιολόγηση. Αυτές οι δυνάμεις διατηρούν μεταξύ τους σχέσεις που συγκροτούν τη ζωτική δομή του σύμπαντος. Σχηματίζουν ένα δίκτυο του οποίου όλα τα στοιχεία αλληλοδιαπλέκονται. Απ' αυτή την άποψη, η σεξουαλική πράξη λειτουργεί ως ένας κεφαλαιώδους σημασίας παράγοντας: Η συνουσία είναι, από την ίδια της τη φύση, αλληλοδιαπλοκή μεταξύ εταίρων, βεβαίως, αλ-

λά επίσης και ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον του είδους. Ο υπερφυσικός κόσμος, αντίτυπο ζωτικοποιημένο και προσωποποιημένο του φυσικού κόσμου, αποκαλύπτεται, λοιπόν, ουσιαστικά ως ένα σύστημα σχέσεων: Είναι αυτό που αποκαλώ συμπαντική αλληλουχία. Λειτουργεί ανάμεσα σε διάφορες δυνάμεις, είτε η δράση τους είναι της σφαίρας του άψυχου είτε του έμψυχου, του μη-ανθρώπινου ή του ανθρώπινου, της φύσης ή της κουλτούρας, και λειτουργεί επίσης ανάμεσα σε δυνάμεις του σήμερα και του παρελθόντος.

Στο εσωτερικό αυτού του συστήματος ας επισημάνουμε μια σημαίνουσα δυσυμμετρία: Τα ζώα-δυνάμεις αντανακλούν άμεσα τη συγκεκριμένη εμπειρία της ανθρώπινης ομάδας με την οποία έχουν μια αμφίσημη σχέση κυριαρχίας-υποταγής, ενώ οι μητέρες της γονιμότητας είναι καρπός μιας αξιοσημείωτης προσπάθειας αφαιρέσεως που προβάλλει τη γονιμότητα ως κυρίαρχη κινητήρια σχέση και τη γυναίκα ως ενσάρκωση της γονιμότητας. Αν αληθεύει ότι η λατρεία των ζώων είναι προγενέστερη εκείνης των Μητέρων, τότε διαπιστώνουμε τη μεγάλη πρόοδο της ικανότητας ανάλυσης και αφαιρέσεως και βρισκόμαστε μπροστά στην επεξεργασία μιας σχεσιακής θεολογίας.

Αυτό το σύστημα αναπαράστασης είναι ιδιαίτερος αποτελεσματικό για τις αρχαϊκές κοινωνίες. Ενώ η επίδραση πάνω στα φυσικά αντικείμενα είναι αβέβαιη και πολύ συχνά αδύνατη, η θρησκεία —σύνολο σχέσεων ανάμεσα στην κοινότητα και το αφηρημένο αντίτυπο του αισθητού— δίνει δυνατότητα αποτελεσματικής επίδρασης (εννοώ ότι έτσι πιστεύεται στο επίπεδο του φανταστικού) πάνω στο αντίτυπο που αυτή αναγνωρίζει και αγγίζει, πέρα από τις συσκοτίσεις που το σκιάζουν, και αναδεικνύεται σε θεμελιακό ιδεολογικό παράγοντα ασφάλειας και δυναμισμού. Οργανώνεται σαν μια τεράστια δομή, καρπός συλλογικών εμπειριών, και παρέχει πρόσβαση στη μυστική αρμονία του κόσμου, υπερβαίνοντας τις αντιφάσεις που ζει το άτομο και η ομάδα και στις οποίες αυτή (η θρησκεία) προτείνει τις ενδεικνυόμενες λύσεις: Οι μύθοι κατοχυρώνουν αενάως το παρόν, συνδέοντάς το με την καταγωγή— οι ιεροτελεστίες ενισχύουν τις κοινωνικές σχέσεις μέσω συλλογικών λειτουργιών, που προσφέρουν, σε όλα τα άτομα μαζί, πρόσβαση στον κόσμο του υπερφυσικού, τα ενώνουν μεταξύ τους στα πλαίσια της κοινότητας υπό την εξουσία των ιερέων-μάγων, οι οποίοι γνωρίζουν το υπερφυσικό και τα συνδέουν με τις προηγούμενες γενιές. Η εξάρτηση του ανθρώπου από μια φύση, την οποία η υποτεταγμένη τεχνική και μια σκέψη μη ορθολογιστική δεν του επιτρέπουν να ελέγξει, μετουσιώνεται μέσα σε ένα φαντασματικό ιεραρχημένο, το οποίο αλληλοσυνδέει όλες τις ενέργειες και τις θέτει στην υπηρεσία του μέσα από μια σύνθετη διαδικασία απατηλών αιτιοτήτων, αναπληρώνοντας, στο επίπεδο του φανταστικού, τα μειονεκτήματά του και λύνοντας τις αντιφάσεις του.

Ένα διπλό σύμπαν ανταλλαγών

Θα επιχειρήσουμε τώρα να εμβαθύνουμε επάνω στις διανοητικές και αισθηματικές διαδικασίες που βρίσκονται στην καρδιά αυτού του πολυθεϊσμού του δάσους, ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι η εμπειρία των κινήτων τους έφερε αντιμέτωπους με δύο σειρές δυνάμεων: Με εκείνες του ζωικού κόσμου και με εκείνες της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, από τις οποίες εξαρτάται η βιολογική επιβίωση της κοινότητας και οι οποίες συνδέονται στενά μεταξύ τους σε ένα συνολικοποιημένο σύστημα. Η λογική αυτού του συστήματος είναι διπλή.

Από τη μια μεριά οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται αυτές τις δυνάμεις όχι αναγκαστικά ως ανθρωπομορφωποιημένες, αλλά τουλάχιστον ως ομοιάζουσες με τον άνθρωπο ψυχολογικά και άρα προικισμένες με μια συνείδηση και μια θέληση ανάλογη με εκείνες του ανθρώπου, αν και σε ένα επίπεδο ενεργητικά απείρως ανώτερο. Από την άλλη μεριά, συντίθεται έτσι ένα είδος υποκατάστατου του φυσικού κόσμου, όπου «η τάξη των υλικών πραγματικότητων δεν είναι παρά ο τρόπος ορατής εκδήλωσης της τάξης των πνευματικών και υπερφυσικών πραγματικότητων».

Οι ανθρωπολογικές μαρτυρίες δείχνουν πράγματι με σαφήνεια ότι οι δυνάμεις που κυριαρχούν στον κόσμο δεν είναι για τους κυνηγούς εκείνες που βλέπουμε συγκεκριμένα: τα ζώα του κυνηγιού δεν είναι οι υπέρτατοι θεοί, όπως και μια γυναίκα έγκυος δεν είναι μια θεά της γονιμότητας. Ας παραθέσουμε, σχετικά, δυο πολύ ακριβείς μαρτυρίες από τους Ινδιάνους της Νότιας Αμερικής.

Στη φυλή των Kayua, ένας ερευνητής ρωτάει έναν Ινδιάνο τι είναι το ερπετό και ο ιαγούαρος, κεντρικά πρόσωπα ενός μύθου που αυτός διηγείται. Η απάντηση είναι πεντακάθαρα: πρόκειται για ζώα που βρίσκονται στον ουρανό και όχι για τα ζωντανά σημερινά ζώα, τα οποία δεν είναι παρά κόπρانا των πρώτων.

Στη φυλή των Desana, ο Ήλιος, δημιουργός του σύμπαντος, αποσύρθηκε στο Αχρικον-dia, έναν παράδεισο υποδόριο της γης, και «απέστειλε, για να τον αντιπροσωπεύει αιώνια, αυτόν τον ήλιο που βλέπουμε σήμερα στον ουρανό και μέσω του οποίου ο Ήλιος-δημιουργός ασκεί την εξουσία του δίνοντας το φως, τη θερμότητα, την προστασία και, προπαντός, τη γονιμότητα». Οι σχέσεις ανάμεσα στη γη και το Αχρικον-dia δίνουν την ευκαιρία στον πληροφορητή να δώσει πολύ ακριβή στοιχεία: «Υπάρχει ένας τοίχος, ένα στρώμα που χωρίζει το φυσικό κόσμο από το Αχρικον-dia. Αυτό το στρώμα εμποδίζει να δούμε: Οι άνθρωποι που ζουν σ' ετούτο τον κόσμο δε βλέπουν το Αχρικον-dia... Είναι ένας φλοιός που προστατεύει... Αν βγάλουμε την επίστρωση που υπάρχει πίσω από έναν καθρέφτη, βλέπουμε διαμέσου του γυαλιού. Δε βλέπουμε πλέον αυτό τον κόσμο, αν και αντανακλώμεθα μέσα στον καθρέφτη. Βλέπουμε αυτό που υπάρχει πίσω... [Η υπερφυσική επικοινωνία] είναι για να συνδεθεί αυτό που είναι διαφορετικό με εκείνο που ομοιάζει. Για να σιγουρευτούμε. Για να ανθρωπιστούμε, δηλαδή να σιγουρευτούμε για την ανθρώπινη ζωή. Γνωρίζουμε αυτό που είναι άλλο πράγμα, αλλά τότε γνωρίζουμε πραγματικά ότι ανήκουμε σ' ετούτη τη ζωή».

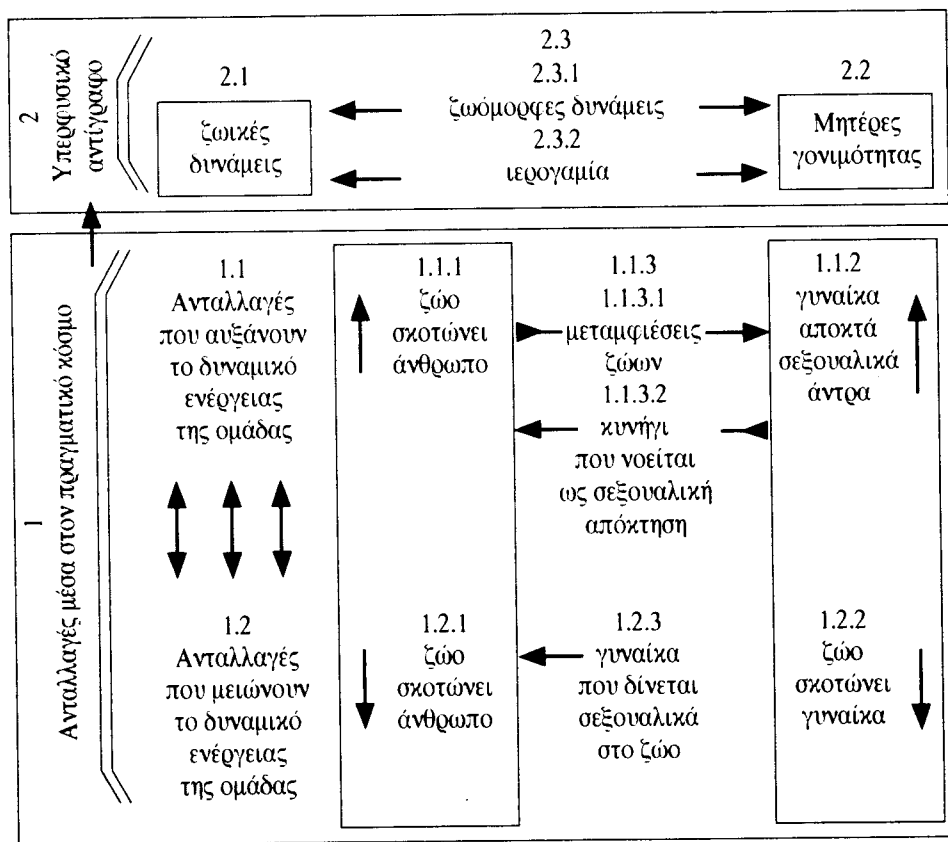
Πρόκειται για μαρτυρίες που αναπαράγουν σχεδόν την αντίληψη του Πλάτωνα σχετικά με τα δύο επίπεδα του κόσμου. Δύο επίπεδα που βρίσκονται υπό διαρκή ένταση μέσω των διασυνδέσεων που τα ενώνουν. Ο άνθρωπος ταυτίζεται με τα ζώα που λατρεύει ενδύμενος με ένα δέρμα ζώου, μια μάσκα, μια ψεύτικη ουρά ή μιμούμενος τους σεξουαλικούς χορούς τους. Στις σκηνές γονιμότητας όπου σε ορισμένες ζώνες είναι δρων (σκηνές κυριαρχούμενες από το φάλλο ή την ανοιχτή κοιλιά της γυναίκας), εμφανίζεται σε άμεση διασύνδεση με το κυνήγι, που περιγράφεται ως σινοισία όπου αυτός αποχτά ερωτικά τα ζώα. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά σε μια συνολική δομή όπου είναι στενά συνδεδεμένοι ο φυσικός κόσμος και ο υπερφυσικός κόσμος, από τη μια μεριά, και οι χώροι του κυνηγιού και της γονιμότητας, από την άλλη.

Αυτή η δυναδιστικότητα και διασύνδεση της φύσης και της υπερφύσης είναι η πιο σημαντική διαδικασία που επέτρεψε την ανάπτυξη του εγκεφαλικού φλοιού. Είναι, επίσης, εκείνη

που θα έχει τις πιο σοβαρές συνέπειες για το μέλλον. Αν την εφαρμόσουμε στον κόσμο των δυνάμεων του δάσους, καταλήγουμε σε ένα σχηματικό πίνακα εδραζόμενο πάνω στην αντίθεση του κόσμου των ζώων και του κόσμου των ανθρώπων, μεταξύ των οποίων γίνονται αντισταθμιστικές ανταλλαγές που εξασφαλίζουν μια απαραίτητη ισορροπία, και τούτο στο διπλό επίπεδο του πραγματικού και του φανταστικού, του κοινωνικο-φυσικού και του υπερ-φυσικού.

Αυτός ο πίνακας αποσινθέτει εις τα εξ'ων συνετέθη το σύνολο των σχέσεων που ενώνουν, όρο τον όρο, τις επιτελούμενες ανταλλαγές μέσα στον κόσμο του πραγματικού (1) και μέσα στο συμβολικό του αντίγραφο (2). Ας ακολουθήσουμε τα στάδια αυτής της αυστηρά δομημένης διασύνδεσης.

1. Η ισορροπία, στην πραγματική ζωή των ανθρώπων, των ανταλλαγών ανάμεσα στις δύο θεμελιακές δραστηριότητες που εξασφαλίζουν την επιβίωσή τους: το κυνήγι, που παράγει την τροφή, και τη συνουσία, που παράγει τα παιδιά. Υπάρχει εδώ μια διαδικασία εδραζόμενη πάνω στην παρόρμηση (impetus) του ανθρώπου ως φυσικού όντος, του οποίου όμως η ιδεολογία τείνει να υπερβεί την αντίφαση: Ο C. Levi-Strauss μιλά για τη



«βαθύτατη αναλογία την οποία —σε όλα τα σημεία του κόσμου— η ανθρώπινη σκέψη φαίνεται να διακρίνει ανάμεσα στην πράξη της συνουσίας και την πράξη της βρώσης, σε τέτοιο βαθμό ώστε να ορίζεται, σε έναν πολύ μεγάλο αριθμό γλωσσών, με την ίδια λέξη».

Μεταξύ των ανταλλαγών ανάμεσα στον κόσμο του κινήσιου και τον κόσμο της γονιμότητας, οι μιν θεωρούνται ως αυξάνουσες, οι δε ως μειώνουσες το δυναμικό ενέργειας της ομάδας· εξού και μια αντιστάθμιση που επιτρέπει την επιβίωση της συλλογικότητας μέσα στο οικοσύστημά της.

1.1. Η αναπαραγωγή της ομάδας εξασφαλίζεται μέσω του κινήσιου και της γονιμότητας.

1.1.1. Ο άντρας σκοτώνει το θήραμα.

1.1.2. Ο άντρας αποκτά και γονιμοποιεί τη γυναίκα, πράγμα που εξασφαλίζει την ανανέωση του είδους, με τη γέννηση νέων κινήσιων, που θα σκοτώσουν με τη σειρά τους το θήραμα, το οποίο αναπαράγεται επίσης μέσω της γονιμοποίησης των θηλυκών από τα αρσενικά.

Η σκέψη δομείται, λοιπόν, πάνω σε ένα διπλό χρόνο: τον καθημερινό στιγμιαίο χρόνο του κινήσιου και της σεξουαλικής πράξης και τη μακρά χρονική διάρκεια της ομάδας, η οποία είναι αποτέλεσμα της διατήρησης μιας εύθραυστης ισορροπίας ανάμεσα στα ζώα και τους ανθρώπους· εξού και οι αγωνίες που εκφράζονται, στο επίπεδο των ιδεολογικών δομών, με μια διπλή διασύνδεση μεταξύ τους, η οποία στοχεύει σε μια στέρεη και διαρκή μέσα στο χρόνο αλληλοδιάφραση τους.

1.1.3.1. Άντρες και γυναίκες μεταμιφείζονται σε ζώα, φορώντας μάσκες, υπολείμματα ζώων, ψεύτικα κέρατα, δέρματα, ουρές. Στην πρώτη παλαιολιθική περίοδο, στην Ευρώπη ειδικότερα, υπάρχει μια προσπάθεια αφομοίωσης μέσω της εικονικής αναπαράστασης· αφομοίωση διαφοροποιούμενη, κατά τα άλλα, ανάλογα με το φύλο. Τα πρόσωπα των αντρών είναι αντικείμενα ενός ζωώδους στιλιζαρίσματος· οι γυναίκες έχουν συχνά μια στάση μισο-σκυφτή, που τους δίνει την κυρτότητα της ράχης των ζώων.

1.1.3.2. Η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στο ζώο —που είναι στην πραγματικότητα απόρροια ενός συσχετισμού δυνάμεων, όπου η ενέργεια, η εξυπνάδα, το θάρρος, η επιθετικότητα παίζουν τον καθοριστικό ρόλο— νοείται ως η απόρροια μιας σεξουαλικής απόκτησης. Εξού, σημειωτέον, η εξίσωση πλήρη = αιδόιο, που συναντούμε στην πρώτη παλαιολιθική περίοδο. Εξού, επίσης, και η «κτηνοβασία» ορισμένων κινήσιων της Αφρικής.

1.2. Αυτές οι ενεργητικές για την ομάδα ανταλλαγές δε λειτουργούν παρά διά της θέσεώς τους σε ένταση με άλλες ανταλλαγές που μειώνουν το δυναμικό ενέργειάς τους και όπου αυτή, η ομάδα, αντισταθμίζει την κυριαρχία της επί του ζωικού κόσμου που επέτρεψαν οι προηγούμενες ανταλλαγές.

1.2.1. Το κίνησι είναι διαφορούμενο και μπορεί να καταλήξει στον τραυματισμό ή το θάνατο του κινήσιου. Αυτή την έννοια έχει ένα σύνολο σηκώνων τραγικού χαρακτήρα, όπου ο άνθρωπος παίζει το ρόλο του ηττημένου. Σκηνές που έχουν μελετηθεί πολύ καλά στη νοτιοδυτική Ευρώπη: Έτσι πραγματοποιείται, κατά τρόπο πιο δραματικό απ' ό,τι στον αναπόφευκτο θάνατο καθενός εκ των μελών της κοινότητας, η απαραίτητη επιστροφή των ζωτικών ενεργειών που έδωσε στον άνθρωπο (θα έλεγα, καλύτερα, δάνεισε στον άνθρωπο) το σκοτωμένο και φαγωμένο ζώο.

1.2.2. Το ζώο σκοτώνει τη γυναίκα, πράξη που θεωρείται, στο επίπεδο του φανταστικού, μια σεξουαλική ένωση—εξού η δραματοποίηση—στους μύθους που αναλύει ο ανθρωπολόγος—της γυναίκας που παραδίνεται στο ζώο ή παντρεύεται με το ζώο ή που έχει μαζί του σχέσεις μοιχείας.

2. Αλλά το σύστημα αντισταθμιστικών ανταλλαγών δεν μπορεί να λειτουργήσει παρά με την προσφυγή σε ένα υπερφυσικό αντίγραφο των υλικών πραγματικοτήτων του κυνηγιού και της γονιμοποίησης, αντίγραφο όπου ξαναβρίσκουμε τις δύο αλληλοσυμπληρούμενες πλευρές των ζωικών δυνάμεων και των δυνάμεων της γονιμότητας.

2.1. Οι ζωικές δυνάμεις πρέπει να διαχωρίζονται σαφώς από τα πραγματικά ζώα, πράγμα που δεν είναι πάντα εύκολο στην εικονική αναπαράσταση, ενώ είναι πολύ πιο σαφές στις μυθικές παραδόσεις των αρχαϊκών κοινωνιών που υπάρχουν ακόμη. Ωστόσο, στις σπηλαιογραφίες της Αφρικής βρίσκουμε ζώα-θεότητες που επιβάλλονται ως μια «ψυχική επιβεβαίωση υπερβατική». Το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τα αγαλματίδια ζώων, στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη της παλαιολιθικής περιόδου, που είναι σύγχρονα με τις γυναικείες αναπαραστάσεις.

2.2. Μεταξύ των ανθρωπινων δυνάμεων, οι μητέρες της γονιμότητας παίζουν έναν ουσιαστικό ρόλο, ο οποίος αποδεικνύεται καλύτερα χάρη στη θρησκευτική τέχνη της ευρασιατικής παλαιολιθικής περιόδου. Οι μητέρες της γονιμότητας απαντούν στους προβληματισμούς της ομάδας σχετικά με την απαραίτητη αναπαραγωγή της μέσα στις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης του δάσους (υψηλή παιδική θνησιμότητα, μακρόχρονος θηλασμός—εξού καθυστέρηση της επόμενης τεκνοποίησης, χαμηλή ελπίδα ζωής...), οι οποίες, ωστόσο, δε φαίνεται να εμπόδισαν μια αύξηση, μικρή αλλά σταθερή, του πληθυσμού.

Η σχολή του C. Jung βλέπει στις μορφές που πήρε η Μεγάλη Μητέρα τη συγκεκριμενοποίηση ενός αρχέτυπου καθαντού, που σχηματίζει τη δομική δεσπόζουσα της ίδιας της ψυχής: πέρασμα από τις ρέουσες μεταβάσεις του πρωταρχικού υπονομα, είδος αρχικής μεγάλης σφαιρικότητας όπου όλα συγγαίονταν—το θηλυκό και το αρσενικό, σημειωτέον—στο αρχέτυπο του θηλυκού και, σε συνέχεια, στο αρχέτυπο της Μεγάλης Μητέρας. Θεωρώ πιο σημαντικό να σημειωθεί ότι η εμφάνιση της Μεγάλης Μητέρας είναι στενά συνδεδεμένη με τις συγκεκριμένες συνθήκες διαβίωσης μέσα στο δάσος, με τις αναγκαιότητες που επέβαλλαν οι τρόποι αναπαραγωγής και παραγωγής—παράγοντες καθοριστικοί για την εξασφάλιση της βιολογικής επιβίωσης της κοινότητας.

2.3. Ανάμεσα σ' αυτά τα δύο σύνολα διαπιστώνουμε, κι εδώ επίσης, δύο διασυνδέσεις.

2.3.1. Η πρώτη εκφράζεται από τα ζωόμορφα εκ των οποίων το πιο εύγλωττο παράδειγμα είναι, στη Δύση, ο «μάγος» των Trois-Freres (Ariege, Γαλλία)—στον οποίο αναφερόθηκα με ήδη—πουλί και λιοντάρι ταυτόχρονα, ελάφι ή άλογο, και στον οποίο ο αβάς Breuil έβλεπε «το πνεύμα που διέπει τον πολλαπλασιασμό των θηραμάτων και τις κινημητικές εξορμήσεις». Και άλλοι «μάγοι» παραπέμπουν σ' αυτή τη δύναμη του ανθρώπου, ο οποίος αφομοίωσε μέρη ζώων. Δεν είναι καθόλου απούσες και οι υποδηλώσεις σεξουαλικής απόκτησης: ο άνθρωπος-λιοντάρι (των Trois-Freres, επίσης), «όρθιος, με διπλωμένο το ένα πόδι, με το φαλλό σε στύση, τους βραχίονες που μοιάζουν με πόδια βίσωνα απλωμένους προς τα μπρος, τρέχει πίσω από ένα περίεργο ζώο, που έχει κορμί ταράνδου και διαθέτει καταφανώς έναν πρωκτό κι ένα προεξέχον αιδοίο», άλλο ζωόμορφο αλλά του αντίθετου φύλου. Στη Βόρεια

Αφρική, τα ζωόμορφα αναπαριστώνται επίσης πολύ καλά, συγγράματα μέσα σε ένα σημαντικό πεδίο κληρονομιάς, τόσο καλά ώστε να διακρίνεται σαφώς η έννοια ενός πολύμορφου Έξουσιαστή των ζώων (ή ενός Κυρίου του κληρονομιάς), σε όλες τις κοινωνίες κληρονομιάς.

2.3.2. Η δεύτερη διασύνδεση είναι αναγνώσιμη στις ιερογλυφικές σκηνές, όπου συμβολικά η εξουσία της γονιμότητας συνδυάζεται με ένα ζώο (προπαντός ένα κερασφόρο), σε μια ένωση που αποκαθιστά την ενότητα του κόσμου ολόκληρου και τον αναζωογονεί, αν πιστέψουμε τις αστρικές υποδηλώσεις που μπορούσαμε να παρατηρήσουμε: το βεβαίωνει η έγκυος «Αφροδίτη» του Lausel —βαμμένη με ώχρα, το χρώμα του αίματος και της ζωής, που συναντούμε σε ορισμένους σκελετούς— η οποία κρατά στο δεξιό της χέρι ένα κέρατο όπου είναι χαραγμένα 13 ζωδιακά σχήματα.

Στο επίπεδο του αντιγράφου, δηλαδή του υπερφυσικού ομοιώματος, οι ανταλλαγές είναι ψυχολογικά ευεργετικές αποκλειστικά, εξού και ο χαρακτήρας εξαιρετικά καθησυχαστικός της δομής. Τα ζωόμορφα είναι όντα σύνθετα, ταυτόχρονα άνθρωπος και ζώο, κι όχι ιερείς ή άνθρωποι μασκοφόροι ή φέροντες υπολείμματα ζώων με σκοπό τη μαγεία. Έχουν μια δύναμη γονιμοποιητική, που αναζωογονεί τα επίσης πολύμορφα θηλυκά. Στην ιερογλυφία υπάρχει μετουσίωση του θέματος της γυναίκας που δίνεται στο ζώο κατά τη θυσία: εδώ η θεά αποκαθιστά, στο ανώτερο επίπεδο, την αλληλουχία των δυνάμεων προς όφελος των δύο κόσμων, μέσα σε μια συνολική αντιστάθμιση, όπου το ζώο αποκτά ερωτικά, αντί να αποκτάται, και μεταδίδει στη Μητέρα της γονιμότητας, εξουσία κάθε ζωής, τις ενυπάρχουσες στα άγρια ζώα ενέργειες.

Μετάφραση: Γιάννης Κανκιάς



Bande, Ξύλινη κολυμπήθρα, 1965